Tampereen yliopisto

Hanna Kaisa Haapanen

LAPSEN OSALLISUUS LASTENSUOJELUSSA

Osallisuutta edistävien ja heikentävien tekijöiden tarkastelua

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
Kandidaatin tutkielma
Huhtikuu 2021

TIIVISTELMÄ

Hanna Kaisa Haapanen: LAPSEN OSALLISUUS LASTENSUOJELUSSA. Osallisuutta edistävien ja heikentävien tekijöiden tarkastelua
Kandidaatin tutkielma
Tampereen yliopisto
Sosiaalityön tutkinto-ohjelma
Huhtikuu 2021

Tämän kandidaatin tutkielman tarkoituksena on selvittää lastensuojelun asiakkaina olevien lasten ja nuorten osallisuuteen vaikuttavia tekijöitä sekä lasten että sosiaalityöntekijöiden näkökulmasta. Tutkimuskysymyksenä on ”mitkä tekijät tukevat tai heikentävät lapsen ja nuoren osallisuuden toteutumista lastensuojelussa?” Tutkielma on toteutettu kirjallisuuskatsauksena ja tutkimusaineistona on kahdeksan eurooppalaista lastensuojelun asiakkaana olevien lasten osallisuutta käsittelevää artikkelia. Aineiston analyysimenetelmänä on käytetty sisällönanalyysiä.

Tutkimustuloksissa esiin nousi kolme lapsen osallisuuteen vaikuttavaa pääteemaa, jotka ovat vuorovaikutus lapsen ja sosiaalityöntekijän välillä, lastensuojeluprosessi sekä lastensuojelun käytännöt ja periaatteet. Keskeisiä vuorovaikutukseen liittyviä osallisuutta edistäviä tekijöitä ovat luottamuksellinen suhde lapsen ja työntekijän välillä, työntekijän arvostava ja lapsen mielipiteet käytännössä huomioiva työote, riittävä työskentelyyn käytettävä aika sekä lapsen kokemus kuulluksi tulemisesta. Lastensuojeluprosessissa keskeiset osallisuuden toteutumiseen vaikuttavat tekijät liittyvät palaverikäytänteisiin. Lapsen osallisuutta edistää työntekijän valmistaminen lasta ennalta palaverissa käsiteltäviin asioihin, lapsen tukeminen mielipiteiden ilmaisussa ja aikuisten puheen ymmärtämisessä sekä joustavat palaverikäytännöt ja -järjestelyt. Lastensuojelun käytäntöihin ja periaatteisiin liittyy osallisuuden näkökulmasta erityisesti pohdinta lapsen osallistumisoikeudesta ja oikeudesta suojeluun sekä lastensuojelujärjestelmän monimutkaisuus ja lapsen tukeminen ymmärtämään mitä hänen elämässään tapahtuu.

Avainsanat: osallisuus, lapsen osallisuus, lastensuojelu

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO 4
2. LASTENSUOJELU 6
2.1 Lastensuojelun määrittelyä ja lastensuojelun palvelujärjestelmä 6
2.2 Lastensuojelun keskeiset periaatteet 8
3. LAPSEN OSALLISUUS 9
3.1 Näkökulmia osallisuudesta 9
3.2. Osallisuus lastensuojelussa 11
4. TUTKIMUKSEN TOTEUTUS 13
4.1 Kirjallisuuskatsaus ja tutkimuksen aineisto 13
4.2. Aineiston analyysiprosessi 14
5. LAPSEN OSALLISUUTEEN VAIKUTTAVIA TEKIJÖITÄ 15
5.1 Vuorovaikutus lapsen ja sosiaalityöntekijän välillä 15
5.2 Lastensuojeluprosessi 18
5.3 Lastensuojelun käytännöt ja periaatteet 21
6. POHDINTA JA JOHTOPÄÄTÖKSET 23
7. LÄHTEET 26
Liite 1 28

1. JOHDANTO

Yhdistyneiden kansakuntien lapsen oikeuksien yleissopimuksen 12. artiklassa todetaan seuraavasti: ”*Sopimusvaltiot takaavat lapselle, joka kykenee muodostamaan omat näkemyksensä, oikeuden vapaasti ilmaista nämä näkemyksensä kaikissa lasta koskevissa asioissa. Lapsen näkemykset on otettava huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti. Tämän toteuttamiseksi lapselle on annettava erityisesti mahdollisuus tulla kuulluksi häntä koskevissa oikeudellisissa ja hallinnollisissa toimissa joko suoraan tai edustajan tai asianomaisen toimielimen välityksellä kansallisen lainsäädännön menettelytapojen mukaisesti.”* (Suomen YK-liitto 2011.) Tässä kandidaatintutkielmassa osallisuutta tarkastellaan erityisesti lastensuojelun kontekstissa.

YK:n lapsen oikeuksien yleissopimus on Suomessa tärkein lapsen ihmisoikeuksiin liittyvä oikeudellisesti sitova asiakirja. Sopimus on voimassa lakitasoisena ja kuuluu lainsäädäntöön, jota viranomaisten tulee työssään noudattaa. (Toivonen & Pollari 2018, 73–75.)

Yleissopimuksen lisäksi lapsen oikeudesta osallisuuteen omaan elämäänsä liittyvissä asioissa säädetään mm. perustuslaissa (731/1999, § 6) seuraavasti: *”Lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä, ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti”.* Kansainvälisten sopimusten sekä kansallisen lainsäädännön myötä lapsen oikeus osallisuuteen on merkityksellinen ja huomioon otettava näkökulma kaikessa lapsiin liittyvässä viranomaistoiminnassa.

Lapsen osallisuus voidaan määritellä oikeutena saada tietoa itseä koskevista asioista. Lisäksi osallisuus sisältää mahdollisuuden ilmaista omia mielipiteitä ja täten päästä vaikuttamaan omiin asioihin. Osallisuus sisältää sekä yksilöllisen että yhteisöllisen elementin. Mahdollisuus osallistumiseen voi auttaa yksilöä kokemaan itsensä arvokkaaksi. Tämä edellyttää sitä, että yksilöä ympäröivä yhteisö mahdollistaa osallistumisen. (Pajulammi 2014, 141.) Jotta edellä kuvattu lapsen oikeus osallisuuteen voi käytännössä toteutua, tarvitsee lapsi tukea ja kannustusta ajatustensa ja toiveidensa ilmaisuun niin huoltajilta ja muilta läheisiltä kuin myös lapsen elämään vaikuttavilta ammattilaisilta.

Lastensuojelulaissa lapsen oikeus osallistumiseen on yksi keskeisimmistä lähtökohdista. Lapsen edun toteutuminen edellyttää lapsen aktiivista roolia ja lapsen oman äänen kuulemista häneen kohdistuvissa lastensuojelun toimenpiteissä. (Pajulammi 2014, 400.) Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että lastensuojelun työntekijän tulee kaikissa lastensuojeluprossin vaiheissa huomioida lapsen oikeus omien näkemystensä ja ajatustensa ilmaisemiseen. Kiinnostukseni aiheeseen pohjautuu työhistoriaani lastensuojelun avohuollon perhe- sekä sosiaaliohjaajana. Käytännön työssä lapsen näkökulmaa ja osallisuutta ei voi korostaa liikaa. Vanhempien moninaiset haasteet vievät usein suuren osan työntekijöiden työajasta, jolloin riskinä on, ettei lapsen ääni pääse riittävästi kuuluviin.

Kandidaatintutkielmani tavoitteena on selvittää lastensuojelun asiakkaina olevien lasten ja nuorten osallisuuteen vaikuttavia tekijöitä niin lasten itsensä kuin sosiaalityöntekijöiden näkökulmasta. Koska lastensuojelulain mukaisesti kaikki alle 18-vuotiaat ovat lapsia ja sanalla nuori viitataan tavallisesti 18–20-vuotiaisiin, käytän tutkielmassani jatkossa ainoastaan sanaa lapsi (Aaltonen ja Heikkinen 2013, 197). Kuvaan tutkielmassani tekijöitä, jotka edesauttavat lapsen osallisuuden toteutumista sekä tekijöitä, jotka puolestaan heikentävät sitä. Toteutan tutkielman kirjallisuuskatsauksena perehtymällä lapsen osallisuudesta aiemmin tehtyihin tutkimuksiin.

Tutkielmani rakentuu seuraavasti. Teoriaosuudessa kuvaan ensin lastensuojelun määritelmiä sekä lastensuojelun palvelujärjestelmää. Tämän jälkeen pohdin osallisuutta yleisenä ilmiönä sekä sen merkitystä erityisesti lastensuojelun asiakkaana olevan lapsen näkökulmasta. Tämän jälkeen kuvaan tutkimusaineistoni hankintaa ja analyysiä. Tutkimustulosten esittelyn jälkeen pohdin lopuksi tuloksia erityisesti Nigel Thomasin osallisuuden ulottuvuudet -teorian näkökulmasta.

2. LASTENSUOJELU

2.1 Lastensuojelun määrittelyä ja lastensuojelun palvelujärjestelmä

Termiä lastensuojelu käytetään usein tarkoitettaessa laajasti lasten suojelua. Tällöin sillä ei viitata ainoastaan lastensuojeluviranomaisten toimintaan, vaan se on myös muita viranomaisia sekä yksittäisiä kansalaisia koskettava asia. Lasten hyvinvointia pyritään edistämään erilaisilla yhteiskunnan toimilla. Samalla myös pyritään ehkäisemään ongelmien syntymistä. Merkittäviä näihin liittyviä asioita ovat lapsen elinympäristön turvallisuus ja esimerkiksi riittävät mahdollisuudet leikkiin ja muuhun virikkeelliseen toimintaan. Lastensuojelun perustehtävinä pidetään lasten yleisiin kasvuoloihin vaikuttamista, vanhempien tukemista kasvatustehtävässään sekä varsinaista lasten suojelutehtävää. (Mitä on lastensuojelu 2021.)

Vastuu lapsen hoivasta ja huolenpidosta kuuluu lähtökohtaisesti lapsen vanhemmille. Vanhempien ohella jokaisen lapsen huolenpitoon osallistuu monia julkisia tahoja, kuten kunnalliset peruspalvelut. Näihin kuuluvat mm. neuvolat, päiväkodit ja koulut. Lastensuojelu, josta vastaa kunnallinen sosiaalitoimi, kuuluu myös lapsen julkiseen huolenpitoon. Lastensuojelun avulla turvataan lapsen oikeus turvalliseen kasvuympäristöön ja tasapainoiseen kehitykseen sekä erityiseen suojeluun. (Hakalehto 2016, 23.)

Siitä huolimatta, että lastensuojeluun kuuluu myös ennaltaehkäiseviä palveluja, on varsinainen lastensuojelu kuitenkin lapsen huolenpidon viimekätinen julkisoikeudellinen turvaverkko. Varsinaisella lastensuojelulla tarkoitan lastensuojelun avo- ja sijaishuoltoa. Peruspalvelujen tavoin lastensuojelun toiminta ei kohdistu kaikkiin lapsiin, vaan asiakkaina ovat erityistä tukea tarvitsevat lapset ja perheet. (Hakalehto 2016, 23.)

Laajasti määriteltynä lastensuojelun palvelujärjestelmään kuuluu siis myös ehkäisevä lastensuojelu. Keskityn tässä luvussa kuitenkin varsinaiseen lapsi- ja perhekohtaiseen lastensuojeluun. Päädyin rajaukseen siksi, että selvitän tutkielmassani varsinaisen lastensuojelun, tarkemmin avo- ja sijaishuollon asiakkaana olevien lasten osallisuuteen liittyviä kysymyksiä. Lapsen oikeus osallisuuteen omien asioidensa käsittelyssä on asia, joka täytyy huomioida kaikissa työskentelyn vaiheissa niin avo- kuin sijaishuollossa.

Suurin osa lapsi- ja perhekohtaisesta lastensuojelusta toteutetaan avohuollossa, jossa tarjotaan lapsen ja perheen kuntoutumiseen sekä elämäntilanteen paranemiseen tähtääviä tukitoimia. Lastensuojelun työskentely on aina suunnitelmallista ja tavoitteellista työskentelyä, joka alkaa lapsen ja perheen tilanteen ja yksilöllisten tarpeiden kartoituksella. Jokaisella lastensuojelun asiakkaana olevalla lapsella on hänen asioistaan vastaava sosiaalityöntekijä, jonka tehtävänä on koordinoida lapsen asiakasprosessia. (Lastensuojelun palvelujärjestelmä 2021.)

Lastensuojelun avohuollossa on käytössä erilaisia tukitoimia, joista pyritään löytämään kunkin lapsen ja perheen yksilölliseen tilanteeseen parhaiten soveltuvat tukimuodot. Tukitoimet perustuvat aina kirjalliseen asiakassuunnitelmaan ja niistä sovitaan mahdollisimman pitkälle yhdessä lapsen ja perheen kanssa yhdessä. Mahdollisia tukitoimia on hyvin erilaisia, tavallisimpia niistä ovat taloudellinen tuki, lapsen kuntoutumista tukevat hoito- ja terapiapalvelut, tukihenkilö- ja tukiperhetoiminta, tehostettu perhetyö sekä perhekuntoutus. (Lastensuojelun palvelujärjestelmä 2021.)

Mikäli avohuollon tukitoimien avulla ei lasta pystytä auttamaan riittävästi, on hänellä oikeus huostaanottoon ja sijaishuoltoon. Huostaanottoon on ryhdyttävä silloin, kun laissa asetetut edellytykset toteutuvat. (Lastensuojelun palvelujärjestelmä 2021.) Sijaishuolto tarkoittaa lapsen hoidon ja kasvatuksen järjestämistä kodin ulkopuolella huostaanoton, kiireellisen sijoituksen tai hallinto-oikeuden väliaikaisen määräyksen perusteella. Erilaisia sijaishuollon muotoja on useita. Lapsi voidaan sijoittaa esimerkiksi perhehoitoon, ammatilliseen perhekotiin tai lastensuojelulaitokseen. Lapselle tulee valita hänen yksilöllisiä tarpeitansa ja etuansa parhaiten vastaava sijaishuoltopaikka. (Saastamoinen 2008, 25–27.)

Huostaanoton kriteereistä säädetään lastensuojelulain 40 §:ssä. Nämä kriteerit määräytyvät sen mukaan, aiheutuuko huostaanoton peruste lapsen kasvuoloista vai lapsen omasta käyttäytymisestä. Lapsi tulee ottaa huostaan, mikäli puutteet lapsen huolenpidossa tai muut kasvuolosuhteet vakaasti vaarantavat lapsen terveyttä tai kehitystä. Huostaanotolle on perusteet silloin, kun lapsi itse vaarantaa vakavasti terveyttään tai hyvinvointiaan esimerkiksi käyttämällä päihteitä tai tekemällä muun kuin vähäisenä pidettävän rikollisen teon. (Saastamoinen 2008, 38–39.)

Huostaanoton tulee aina olla lapsen edun mukaista ja sijaishuoltopaikan valinnan tulee vastata lapsen tarpeita. Sijaishuoltopaikkaa valittaessa tulee kiinnittää huomiota sekä lapsen että hänen vanhempiensa mielipiteisiin ja toiveisiin. (Räty 2004, 24–25)

Tarkastelen tässä kandidaatintyössä lapsen osallisuutta edistäviä ja heikentäviä tekijöitä niin avohuollon kuin sijaishuollon asiakkaana olevien lasten osalta, sillä osallisuus on lastensuojelulakiin perustuen tärkeä lähtökohta molemmissa.

2.2 Lastensuojelun keskeiset periaatteet

Lastensuojelun perustehtävä on tiivistetysti kuvattuna lapsen kehityksen ja terveyden turvaaminen sekä sitä vaarantavien tekijöiden poistaminen. Lastensuojelun perimmäisenä kysymyksenä ja lähtökohtana ovat lapsen tarpeet. Näihin liittyy kiinteästi lapsen huolenpidosta vastaavien aikuisten mahdollisuudet vastata lapsen tarpeisiin ja huomioida nämä tarpeet omassa toiminnassaan. (Bardy 2013, 73; Laitinen ym. 2007, 69.)

Lastensuojelun keskeiset periaatteet on kirjattu lastensuojelulain 4 §:ään. Sen mukaan lastensuojelun tulee edistää lapsen suotuisaa kehitystä ja hyvinvointia. Lastensuojelun tehtävänä on tukea lapsen vanhempia, huoltajia sekä muita lapsen hoidosta ja kasvatuksesta vastuussa olevia henkilöitä lapsen kasvatuksessa ja huolenpidossa. Lastensuojelun avulla tulee pyrkiä ehkäisemään lapsen ja perheen ongelmia sekä puuttumaan havaittuihin ongelmiin riittävän varhain. Lapsen etu tulee ottaa huomioon niin lastensuojelun tarvetta arvioitaessa kuin varsinaista lastensuojelua toteutettaessa.

Lastensuojelulain 4 §:n mukaan lastensuojelun toimenpiteiden tulee tarjota lapselle ensinnäkin mahdollisuus tasapainoiseen kehitykseen ja hyvinvointiin sekä turvata lapselle läheiset ja jatkuvat ihmissuhteet. Lapselle on siis mahdollistettava myös esimerkiksi sijoituksen aikana riittävä yhteydenpito biologisiin vanhempiin, sisaruksiin ja muille hänelle tärkeisiin ihmisiin. Lapsen tulee myös saada ymmärtämystä ja hellyyttä sekä ikä- ja kehitystason mukainen valvonta ja huolenpito. Osallisuuden näkökulmasta merkittävää on myös lapsen oikeus saada taipumuksiaan ja toivomuksiaan vastaava koulutus.

Lastensuojelun toimenpiteiden tulee myös tarjota lapselle mahdollisuus itsenäistymiseen ja kasvaminen vastuullisuuteen. Lisäksi niiden tulee mahdollistaa lapsen osallistuminen ja vaikuttaminen omiin asioihinsa. Toimenpiteiden tulee ottaa huomioon lapsen kielellinen, kulttuurinen ja uskonnollinen tausta. (Lastensuojelulaki 4§)

Lastensuojelu on suurelta osin käytännönläheistä työtä, jossa lapselle ja hänen vanhemmilleen tarjotaan konkreettista apua ja tukea. Vanhempien kuormittuneisuutta helpotetaan inhimillistä arvokkuutta osoittavalla tavalla. Tämän ohella lastensuojelu pitää sisällään tunnetyöskentelyä, luottamuksen hankkimista sekä työskentelyä erilaisissa suhdeverkostoissa. (Bardy 2013,74.)

Samalla kun lastensuojelujärjestelmä huolehtii lapsen oikeudesta turvallisuuteen ja voimavaroihin, mahdollistaa se perusedellytykset lapsen osallisuuden toteutumiselle. Avohuollon tukitoimilla pyritään tukemaan vanhempia tarjoamaan lapselle turvallinen kasvuympäristö, jossa lapsella on mahdollisuus osallistumiseen omassa perheessään ja sitä ympäröivässä yhteisössä. Mikäli lapsen vanhemmat eivät kykene tarjoamaan lapselle yhteisöä, joka takaa lapsen turvallisuuden ja tarpeiden täyttymisen, on lastensuojelun tehtävänä järjestää tämä sijaishuollon kautta. Tämä osaltaan mahdollistaa lapselle kokemuksen osallisuudesta yhteisön jäsenenä. (Nivala 2010, 24.)

3. LAPSEN OSALLISUUS

3.1 Näkökulmia osallisuudesta

Laajasti määriteltynä osallisuudella tarkoitetaan yhteisöön liittymistä, kuulumista sekä mahdollisuutta vaikuttaa yhteisöön. Osallisuuden toteutumiselle olennaista on vastavuoroisuus yhteisön eri toimijoiden välillä; yhteisön tulee ottaa jäsenensä huomioon ja toisaalta jäsenien on oltava itse aktiivisia. Osallisuus merkitsee tiedonsaantioikeutta henkilön itseään koskeviin asioihin sekä mahdollisuutta ilmaista omia mielipiteitä ja tämän kautta vaikuttaa asioihin. (Oranen 2008, 9.) Lasten osallisuus nähdään yleensä toteutuvan silloin, kun lapsella on mahdollisuus tulla kuulluksi sekä mahdollisuus vaikuttaa itseään koskeviin asioihin. Lapsen osallisuuden toteutumiseen liittyy mahdollisuus keskustella itselleen tärkeistä aiheista ja puhua näistä aikuisille. Lisäksi lapsen osallisuuteen kuuluu mahdollisuus tehdä aloitteita asioista, joita lapsen mielestä tulisi muuttaa sekä mahdollisuus

vaikuttaa niin itseään kuin muita lapsia koskevaan päätöksentekoon. Osallisuuden muodot vaihtelevat eri toimintaympäristöissä. (Nivala 2010, 18–19.)

Aikaisemmassa tutkimuskirjallisuudessa lapsen osallisuutta on tutkinut mm. Thomas Nigel, joka määrittelee osallisuuden yleisesti toimintaan osallistumiseksi sekä mahdollisuudeksi osallistua päätöksentekoon. Osallisuudella voidaan viitata sekä varsinaiseen toimintaan että sen lopputulokseen. (Thomas 2007, 199.) Thomas on kehittänyt osallisuusteorian, jossa lapsen osallisuutta kuvataan eri ulottuvuuksina (Hotari ym. 2013, 151.) Henna Pajulammi on tutkinut väitöskirjassaan Lapsi, oikeus ja osallisuus lapsen oikeutta osallistumiseen oikeustieteen näkökulmasta. Pajulammi käsittelee lapsen osallistumisoikeuksia Yhdistyneiden kansakuntien lapsen oikeuksia koskevan yleissopimuksen lähtökohdista. (Pajulammi 2014, 3–4.)

Osallisuusteorioissa lapsen osallisuutta kuvataan usein erilaisilla porras- tai tikapuumalleilla. Näissä malleissa alimmat portaat kuvastavat sitä, että yksilöllä on vähän tai ei lainkaan mahdollisuuksia vaikuttaa. Yksilön valta lisääntyy korkeammalle portaita noustaessa. Oletuksena on, että osallisuus lisääntyy samassa suhteessa. Portaiden yläpäässä osallisuus siis toteutuu parhaiten. Kun osallisuutta pohditaan lasten ja nuorten näkökulmasta, on tarkastelussa usein suhde aikuisiin ja heidän käyttämäänsä valtaan. Mitä enemmän lapsilla ja nuorilla on mahdollisuuksia osallistua päätöstentekoon, sitä enemmän he myös voivat olla osallisina toiminnassa, jota päätökset koskevat. (Hotari ym. 2013, 151.)

Nigel Thomasin mukaan osallisuus ei ole pelkästään porrasmalleissa kuvattu yksiulotteinen ominaisuus, jota joko ei ole lainkaan tai sitä on paljon tai vähän. Sen sijaan Thomas tarkastelee lapsen osallisuutta kuutena eri ulottuvuutena, joiden keskinäiset suhteet voivat vaihdella. Lapsen kokemus omasta osallisuudestaan vaihtelee näiden ulottuvuuksien suhteiden mukaan. (Hotari ym. 2013,151.)

Lapsen osallisuus syntyy Thomasin mukaan ensinnäkin siitä, minkälaiset mahdollisuudet lapsella on esimerkiksi valita osallistuuko hän johonkin prosessiin, jossa hänen asioitaan käsitellään. Thomasin näkökulman mukaan yhtenä mahdollisena valinnanvaihtoehtona on kieltäytyminen, jota voidaan myös pitää yhtenä osallisuuden muotona. Toiseksi osallisuuden ulottuvuudeksi Thomas määrittelee lapsen tiedon saamisen tilanteestaan, prosessista, omasta roolistaan siinä sekä omista oikeuksistaan. Kolmas ulottuvuus Nigelin mukaan on

lapsen mahdollisuus vaikuttaa päätöksentekoprosessiin. Lapselle voidaan antaa esimerkiksi mahdollisuus vaikuttaa mistä asioista tietyssä palaverissa keskustellaan tai keitä palaveriin osallistuu. Neljäntenä ulottuvuutena on lapsen mahdollisuus itsensä ilmaisuun sekä omista ajatuksistaan ja mielipiteistään puhumiseen. Viidentenä osallisuuden ulottuvuutena on mahdollisuus saada apua ja tukea itsensä ilmaisemiseen. Tällä tarkoitetaan sitä, että lapsi voi vaikeissa tilanteissa saada aikuiselta apua ajatustensa ilmaisuun sekä omien näkemystensä selkiyttämiseen. Kuudentena osallisuuden ulottuvuutena on Nigelin mukaan lapsen mahdollisuus itsenäisiin päätöksiin. (Hotari ym. 2013, 153.)

3.2. Osallisuus lastensuojelussa

Lastensuojelun yhtenä keskeisimpänä periaatteena oleva lapsilähtöisyys tarkoittaa ennen kaikkea lapsen osallisuutta, mahdollisuutta olla toimijana omissa asioissaan. Lapsella on oltava mahdollisuus tuoda esille tarpeensa ja toiveensa. (Laitinen & Ojaniemi & Tallavaara 2007, 69.) Lapsen oikeus osallistumiseen tarkoittaa lapsen konkreettisia mahdollisuuksia vaikuttaa itseään koskevaan päätöksentekoon. Käytännön lastensuojelutyössä tämä merkitsee ennen kaikkea lapsen mielipiteen selvittämistä ja kuulemista, lapsen oikeutta käyttää puhevaltaa sekä mahdollisuutta saada tarvittaessa itselleen edunvalvoja. (Saastamoinen 2008, 63.)

Lapsen toiveet sekä mielipiteet tulee ottaa lastensuojelussa huomioon lapsen ikä ja kehitystaso huomioiden. Lapsen mielipiteen selvittämisessä on kiinnitettävä huomiota hienovaraisuuteen, jotta pystytään välttämään tarpeettoman haitan aiheuttaminen lapsen ja hänen vanhempiensa tai muiden läheisten välisille suhteille. (Saastamoinen 2008,65.) Pienten lasten ollessa kyseessä voidaan lapsen mielipiteitä selittää havainnoimalla lapsen käyttäytymistä sekä hänen vuorovaikutussuhdettaan vanhempiin tai muihin läheisiin ihmisiin (Toivoinen 2017, 128).

Lapsen kuuleminen tarkoittaa lapsen hallintolain mukaista kuulemista. 12 vuotta täyttäneellä lapsella on aina oikeus tulla kuulluksi itseään koskevassa lastensuojeluasiassa. Lapsella on kuulemisen yhteydessä oikeus tutustua kaikkiin viranomaisen laatimiin asiakirjoihin, joiden voidaan katsoa vaikuttavan lapsen asian käsittelyyn. (Saastamoinen 2008, 67.)

12- vuotiaalla lapsella on oikeus käyttää itseään koskevassa lastensuojeluasiassa puhevaltaa itsenäisesti, kun taas alle 12-vuotiaan lapsen kohdalla puhevaltaa käyttää tavallisimmin hänen huoltajansa. Lapsen puhevaltaan liittyviä oikeuksia oat mm. oikeus tehdä etuutta tai palvelua koskeva hakemus, oikeus tulla todisteellisesti kuulluksi ennen päätöksentekoa, oikeus saada tieto tehdystä päätöksestä sekä sen valitusmahdollisuudesta sekä oikeus hakea itsenäisesti muutosta tiettyihin viranomaisen päätöksiin. (Saastamoinen 2008, 68–69.)

Yleensä lapsen huoltaja edustaa lasta ja voi myös käyttää puhevaltaa. Huoltaja myös valvoo lapsen etua. Lapselle voidaan tarvittaessa määrätä edunvalvoja, mikäli huoltaja on esteellinen hoitamaan asioita lapsen puolesta. Tällainen tilanne tulee kysymykseen esimerkiksi silloin, kun huoltajaa epäillään lapsen pahoinpitelystä tai seksuaalisesta hyväksikäytöstä tai huoltaja ei terveydentilansa takia kykene valvomaan lapsen etua. (Saastamoinen 2008, 69–70.)

Osallisuutta on myös lapsen oikeus olla halutessaan osallistumatta oman tilanteensa käsittelyyn. Lapsi voi halutessaan kieltäytyä kertomasta omaa mielipidettään tai olla osallistumatta kuulemistilaisuuteen. Useimmat lapset tarvitsevat aikuisten tukea osallistumiseen. Lähtökohtaisesti lapsen vanhemman vastuulla on lapsen osallisuusoikeuksien turvaaminen. Lastensuojelussa tämän oikeuden turvaaminen on myös lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän vastuulla. (Toivonen & Pollari 2018, 76.) Lastensuojelussa lapsen osallisuutta voidaan joutua joissakin tapauksissa rajoittamaan suojeluperusteella. Lisäksi suojelun tarve saattaa vaikuttaa päätöksenteossa lapsen mielipiteelle annettavaa merkitystä. Esimerkiksi itsetuhoisen nuoren mielipidettä ei suojeluperusteella välttämättä voida ottaa huomioon päätöksenteossa. Tällöin on kyseessä lapsen oikeus tulla suojelluksi itseään vastaan. Lastensuojelussa lapsen oikeus suojeluun on viime kädessä osallistumisen oikeutta vahvempi. Osallistumisen rajoittaminen tulee kuitenkin aina perustella konkreettisesti. (Toivonen 2017, 147–148.) Lapsen oikeutta osallistumiseen on mahdollista rajoittaa vain silloin, kun lapsen osallistuminen vaarantaisi lapsen terveyttä tai kehitystä tai olisi muutoin ilmeisen tarpeetonta. (Toivonen & Pollari 2018, 75.)

Lastensuojelun sijaishuollossa on käytössä useita asiakirjoja, joiden juridinen merkitys vaihtelee. Tärkeimpänä näistä voidaan pitää asiakassuunnitelmaa, johon sisältyy mm.

kuvaus lapsen tilanteesta, tuen tarpeesta sekä lapselle sovituista tukitoiminta. Lapsen oikeus osallisuuteen tulee ottaa huomioon asiakassuunnitelmaa laadittaessa ja lapsen tulee saada osallistua yhdessä vastuusosiaalityöntekijänsä kanssa oman elämänsä suunnitteluun. Osallisuuden toteutuminen edellyttää työntekijöiltä osaamista erilaisten työmenetelmien ja -välineiden käyttöön. Sopivien menetelmien avulla työntekijä voi tukea lasta ilmaisemaan paremmin itseään ja näin vaikuttamaan omaan elämäänsä liittyviin asioihin. Työntekijöillä tulee myös olla riittävä tietämys lapsen eri ikävaiheista sekä psykologisesta kehittymisestä, jotta hän kykenee tukemaan lasta oikealla tavalla itsensä ilmaisuun. Työtekijän asenteella ja kohtaamisen ilmapiirillä on muutenkin tärkeä merkitys lapsen osallisuuden vahvistamisessa. (Timonen-Kallio 1020, 12, 14–15.)

4. TUTKIMUKSEN TOTEUTUS

Tutkielmani aiheena on lastensuojelun asiakkaina olevien lasten ja nuorten osallisuus sekä tekijät, jotka edesauttavat ja toisaalta toimivat esteenä osallisuudelle. Vastaan tutkimuksessa kysymykseen *mitkä tekijät tukevat tai heikentävät lapsen ja nuoren osallisuuden toteutumista lastensuojelussa?* Vastaan tutkimuskysymykseen sekä lapsen että sosiaalityöntekijän näkökulmasta. Tutkimuksen kohteena ovat sekä lastensuojelun avohuollon että sijaishuollon asiakkaat. Rajan tekeminen näiden asiakkuuksien välille ei ole mielestäni perusteltua, koska sijaishuoltoon siirtyvät lapset oat useimmiten ensin avohuollon asiakkaina. Siirtyminen sijaishuoltoon on prosessi, jonka kaikissa vaiheissa edellytetään lapsen mielipiteen kuulemista sekä hänen osallistamistaan omaan elämäänsä liittyviin asioihin. Lisäksi osallisuuden toteutuminen on yhtäläinen oikeus sekä avo- että sijaishuollon asiakkailla.

4.1 Kirjallisuuskatsaus ja tutkimuksen aineisto

Kandidaatin tutkielmani on laadullinen review-tutkimus eli kirjallisuuskatsaus. Review-tutkimuksessa luodaan yleiskatsaus valitusta aihepiiristä aiemmin tehtyihin tutkimuksiin ja tiivistetään suuresta tietomäärästä tutkimuskysymyksen kannalta oleellisin tieto. Review-tutkimus voidaan jakaa sen päämäärän mukaan esimerkiksi kartoittavaan, kuvailevaan tai selittävän tutkimukseen. Tämä mahdollistaa sen, että review-tutkimusta voidaan käyttää hyvinkin erilaisten kysymysten tarkastelussa. (Kallio 2006, 18, 22.) Kallio (2006, 23.) jakaa

review-tutkimuksen teon viiteen eri vaiheeseen, joita ovat: 1) tutkimusongelman määrittely, 2) aineiston kokoaminen, 3) aineiston analyysi, 4) aineiston synteesi sekä 5) argumentaation rakentaminen.

Aineistoni koostuu kahdeksasta eurooppalaisesta vertaisarvioidusta lasten osallisuutta käsittelevästä artikkelista. Tein aineistonhakuja Andorrista, Social Services Abstractista (Proquest) sekä Google Scholarista. Lisäksi löysin aineistoa perehtymällä aiheesta tehtyjen tutkimusten lähteisiin. Käytin aineistoani etsiessäni hakusanoina ja -lausekkeina ”osallisuus”, ”lapsen osallisuus”, ”lastensuojelu”, ”social welfare” ja ”participation”. Koko aineistoni on englanninkielistä. Valitsemani artikkelit on koottu liitteeksi tutkielman loppuun (ks. liite 1).

Osa aineistosta käsittelee osallisuutta sekä lasten että sosiaalityöntekijöiden näkökulmasta, osa jommankumman näkökulmasta. En tehnyt aineistoa valitessani rajausta lastensuojelun avohuollon ja sijaishuollon välille, koska osa valitsemastani aineistosta käsittelee molempia, osa ainoastaan sijaishuoltoa. Lisäksi osallisuus on yhtäläinen oikeus niin avohuollon kuin sijaishuollon asiakkailla. Vaikka lapsen mahdollisuudet osallisuuteen vaihtelevat huomattavasti iästä riippuen, ei aineistosta noussut esille selkeää ikärajausta. Kuitenkaan alle kouluikäisten osallisuutta ei aineistossa juurikaan tuotu esille.

4.2. Aineiston analyysiprosessi

Aineiston analyysimenetelmänä käytän sisällönanalyysiä. Sisällönanalyysiä voidaan pitää laadullisen tutkimuksen perusanalyysimenetelmänä, johon useimmat laadullisen tutkimuksen analyysimenetelmät perustuvat (Tuomi ja Sarajärvi 2018, 78). Sisällönanalyysi on tekstianalyysiä, jonka avulla dokumentteja voidaan analysoida systemaattisesti ja objektiivisesti. Analyysin avulla luodaan tutkittavasta ilmiöstä sanallinen ja selkeä kuvaus järjestämällä aineisto tiiviiseen muotoon. Sisällönanalyysissä aineisto hajotetaan osiin, siitä muodostetaan käsitteitä ja tämän jälkeen aineisto kootaan uudeksi kokonaisuudeksi. (Tuomi ja Sarajärvi 2018, 87, 90–91.)

Luin aineistokseni valitsemani artikkelit useaan kertaan. Poimin aineistosta sekä lapsen osallisuutta tukevia että sitä heikentäviä tekijöitä niin lasten kuin sosiaalityöntekijöiden näkökulmasta. Lopuksi muodostin näistä tekijöistä kolme pääkokonaisuutta, joita olivat

vuorovaikutus lapsen ja sosiaalityöntekijän välillä, lastensuojeluprosessi sekä lastensuojelun käytännöt ja periaatteet. Vuorovaikutus lapsen ja sosiaalityöntekijän välillä muodostui mm. luottamuksesta, kiinnostuksesta, kuuntelusta, ystävällisyydestä ja huumorista, tapaamisiin käytettävästä ajasta, arvostuksesta sekä valinnan mahdollisuudesta. Lastensuojeluprosessi koostui pääosin palavereihin liittyvistä käytännöistä ja toimintatavoista sekä lapsen huomioimisesta palaverien kaikissa vaiheissa. Lastensuojelun käytäntöihin ja periaatteisiin liittyi ennen kaikkea lapsen osallistumisen ja suojelun tarpeen välinen yhteys sekä lapsen ymmärrys lastensuojelujärjestelmästä.

5. LAPSEN OSALLISUUTEEN VAIKUTTAVIA TEKIJÖITÄ

5.1 Vuorovaikutus lapsen ja sosiaalityöntekijän välillä

Tässä luvussa esittelen lastensuojelun asiakkaana olevan lapsen osallisuutta edistäviä ja heikentäviä tekijöitä, jotka liittyvät lapsen ja hänen vastuusosiaalityöntekijänsä väliseen vuorovaikutukseen. Tutkimusaineistostani keskeisimmiksi vuorovaikutukseen liittyviksi tekijöiksi nousivat lapsen ja työntekijän välinen luottamussuhde, kommunikaatiotavat sekä työskentelyyn käytettävä aika.

Henkilökohtainen ja luottamuksellinen suhde vastuusosiaalityöntekijään näyttäytyy useissa tutkimuksissa yhtenä merkittävimmistä tekijöistä siinä, miten lapset kokevat oman osallisuutensa toteutuvan lastensuojelutyössä. Biljeveldin ja kumppaneiden (2015, 34.) mukaan hyvä ja luottamuksellinen suhde rakentuu työntekijän kiinnostuksen osoittamisesta lasta ja hänen mielipiteitään kohtaan, aidosta kuuntelemisestä, ystävällisyydestä sekä huumorin käytöstä sopivissa tilanteissa. Rento ja vapautunut ilmapiiri hälventää jäykkyyden ja virallisuuden tunnetta ja vapauttaa lasta ilmaisemaan avoimemmin mielipiteitään ja toiveitaan ja näin osallistumaan oman elämänsä suunniteluun.

Luottamussuhteen syntyminen lapsen ja sosiaalityöntekijän välille näyttää tutkimusten valossa vaativan, että sosiaalityöntekijän ja lapsen välinen työskentely muodostuu riittävän pitkäkestoiseksi. Käytännössä tämä merkitsee sitä, että oman vastuusosiaalityöntekijän pysyvyys on ratkaisevaa suhteen rakentumisessa. Henkilökohtaisen luottamussuhteen rakentuminen kestää yleensäkin ja tämän lisäksi moni lastensuojelulaitoksessa asuva lapsi

ja nuori on kasvanut oloissa, joissa he eivät ole pystyneet muodostamaan turvallisia kiintymyssuhteita. Lasten elämässä on toiminut usein lukuisia ja tiheästi vaihtuvia eri toimijoita. Tämä kaikki vaikuttaa heidän kykyynsä luottaa, tehdä päätöksiä ja tuoda esille omia ajatuksiaan ja mielipiteitään. Lapset saattavat myös kokea suoranaista pelkoa kertoa mielipiteitään ja toiveitaan uusille ja vaihtuville työntekijöille. Pisimpään luottamussuhteen syntymisen on havaittu kestävän teini-ikäisillä nuorilla. (Biljeveld ym. 2015, 131.; Pölkki ym. 2012, 112, 115, 118; Gallagher ym. 2012, 75–76.)

Lasten on tärkeää saada tuntea, että sosiaalityöntekijä vaikuttaa kuuntelevan ja arvostavan heidän näkemyksiään. Lapset voivat kokea vuorovaikutuksen hyväksi, vaikka heidän toiveitaan ei aina pystyttäisikään toteuttamaan käytännössä. Usein on tärkeämpää se, että lapsi kokee tulevansa kuunnelluksi, kuin se, että hän saa haluamansa. Lapset myös kokevat osallisuutensa vahvistuvan silloin, kun he saavat mahdollisuuden kertoa mielipiteensä itselleen tärkeissä asioissa sen sijaan, että sosiaalityöntekijä määrittelee keskustelun kohteena olevat asiat. (Biljeveld ym. 2015, 133.; Pölkki ym. 2012, 114.) Toisaalta Visin ja Thomasin (2009, 164) tutkimuksen mukaan se, että lasten näkemyksillä ja toiveilla ei ole vaikutusta päätöksentekoon, vähentää lasten kokemusta osallisuudestaan. Myös Gallagherin ja kumppaneiden (2012, 75) tutkimuksen mukaan lasten näkökulmasta kuulluksi tuleminen merkitsee sitä, että ajatukset ja toiveet näkyvät sosiaalityöntekijöiden konkreettisissa käytännön toimissa. Osallisuuden tunne ei siis heidän mukaansa synny pelkästään kuulluksi tulemisesta.

Luottamussuhde rakentuu etenkin lasten näkökulmasta katsottuna kahdenkeskisissä kohtaamisissa lapsen ja työntekijän välillä ilman muiden toimijoiden tai edes lasten vanhempien läsnäoloa. Lisäksi lapset toivovat työntekijän olevan tarvittaessa helposti heidän tavoitettavissaan ja toivovat voivansa ottaa työntekijään yhteyttä esimerkiksi puhelimitse tai sähköpostitse. (Pölkki ym. 2012, 119.)

Lapsen näkökulmasta luottamussuhteen ja samalla toimivan vuorovaikutuksen kehittymisen esteenä on erityisesti kokemus siitä, että sosiaalityöntekijä ei käytännössä vaikuta oikeasti kuuntelevan ja välittävän lapsen tilanteesta. Myös työtekijän myöhässä oleminen tapaamisilta tai tapaamisten toteutuminen harvoin, heikentävät lapsen kokemusta vuorovaikutuksesta työntekijän kanssa. Työntekijä tapaa käytännössä lasta usein erilaisten

kriisien ja ongelmatilanteiden yhteydessä, sekä palavereissa, joihin osallistuu paljon eri toimijoita. Nämä eivät myöskään ole suotuisia tilanteita luottamuksen syntymiselle. (Biljeveld ym. 2012, 121.)

Lasten tavoin myös sosiaalityöntekijät kokevat lapsen ja työntekijän välisen luottamussuhteen syntymisen yhdeksi tärkeimmistä tekijöistä lapsen osallisuuden toteutumisessa. Luottamuksen syntyminen vaatii myös työntekijöiden kokemuksen mukaan ennen kaikkea aikaa ja mahdollisuuksia tavata lasta riittävän usein. Käytännössä monet sosiaalityöntekijät kuitenkin kokevat juuri ajanpuutteen yhdeksi suurimmista esteistä suhteen muodostumiselle ja samalla myös lapsen osallisuuden toteutumiselle. (Pölkki ym. 2021, 121.)

Onnistunut kommunikaatio lapsen ja sosiaalityöntekijän välillä on tärkeä edellytys luottamussuhteen syntymiselle. Osallisuutta tukeva vuorovaikutus merkitsee sosiaalityöntekijän näkökulmasta lapsen kuuntelemista niin, että työntekijä todella kuulee, mitä lapsella on sanottavana ja mihin asioihin lapsi toivoo työntekijältä apua. Samalla työntekijän tulee kertoa lapselle avoimesti ja rehellisesti, miten hän pystyy lasta auttamaan. (Kriz ja Skiveness 2015, 17.) Haasteita syntyy etenkin silloin, kun sosiaalityöntekijä ei koe tätä omaksi osaamisalueekseen. Visin ja kumppaneiden (2010, 16) tutkimuksessa todettiin, että osa sosiaalityöntekijöistä kokee kommunikaatiotaitonsa lasten kanssa puutteellisiksi ja työntekijät kaipaavat koulutusta lapsen kohtaamiseen ja asioiden puheeksi ottamiseen. Osa sosiaalityöntekijöistä kokee vuorovaikutuksen parantuvan, kun lasta osallistetaan vuorovaikutustilanteissa soveltuvien menetelmien, kuten piirtämisen tai pelien avulla (Kriz ja Skiveness 2015, 17).

Lapsen osallisuuteen kuuluu olennaisena osana myös lapsen oikeus olla halutessaan osallistumatta ja ilmaisematta omaa mielipidettään. Jotta tämä voi käytännössä toteutua, tulee sosiaalityöntekijän kunnioittaa lapsen toivetta siitä, että hän ei halua kuulla kaikkia omaan elämäänsä liittyviä asioita, eikä halua kaikissa tilanteissa osallistua oman asiansa käsittelyyn. Osallistumisen tulee siis lähteä lapsen omasta tahdosta. (Kriz ja Skiveness 2015, 17.)

Krizin ja Skivenessin tutkimuksessa (2017, 17) osa sosiaalityöntekijöistä toi esille, että lapsen osallisuuteen vaikuttaa myös se, missä työntekijä tapaa lasta. Kun lapsi voi valita tarjolla olevista vaihtoehdoista itselleen mieluisimman tapaamispaikan, saattaa tämä parantaa lapsen kokemusta tilanteesta ja auttaa häntä ilmaisemaan työntekijälle vapaammin ajatuksiaan ja toiveitaan. Tämä osaltaan edesauttaa lapsen osallisuuden toteutumista. Lapselta tulisi siis työntekijöiden mukaan selvittää tapaako hän työntekijän mieluiten esimerkiksi kotona, koulussa vai sosiaalityöntekijän toimistolla.

5.2 Lastensuojeluprosessi

Tässä luvussa esittelen lastensuojeluprosessiin liittyviä tekijöitä, jotka valitsemani aineiston perusteella joko edistävät tai heikentävät lastensuojelun asiakkaana olevan lapsen osallisuuden toteutumista. Suurin osa lastensuojelun päätöksistä tehdään erilaisissa palavereissa, joihin osallistuu usein suuri joukko lapsen elämässä vaikuttavia toimijoita. Tämän takia lastensuojeluprosessiin kytkeytyvät osallisuuteen vaikuttavat tekijät liittyvät suurelta osin juuri palaverikäytäntöihin.

Lastensuojelun asiakkuus on usein pitkä prosessi, joka sisältää monia eri vaiheita. Asiakkuus alkaa tavallisesti avohuollon asiakkuutena ja mikäli sen tarjoamat tukitoimet eivät riitä turvamaan lapsen kasvua ja kehitystä riittävän turvallisesti, alkaa huostaanoton valmistelu. Huostaanoton toteuduttua lapsi siirtyy sijaishuollon asiakkuuteen. Pölkin ym. (2012, 114) mukaan lasten kokemukset osallisuutensa toteutumisesta vaihtelevat sen mukaan, missä vaiheessa lastensuojeluprosessia heidän asiansa käsittely on. Lapset kokevat usein tyytymättömyyttä osallisuuteensa erityisesti ennen sijoituksen toteumista, lastensuojelun avohuollon asiakkaina ollessaan. Sijoitukseen siirtyminen sen sijaan parantaa lasten kokemusta mahdollisuudestaan osallistua omien asioiden käsittelyyn. Lapset myös pitävät erityisen tärkeänä osallisuuden näkökulmasta sitä, että heillä on mahdollisuus olla aktiivisina toimijoina mukana lastensuojeluprosessin kaikissa eri vaiheissa.

Gallagherin ja kollegoiden tutkimuksen (2012, 76) mukaan luottamussuhteen lapsen ja sosiaalityöntekijän välillä tulee syntyä heti lastensuojeluprosessin alkuvaiheessa, jotta se tukee parhaiten lapsen osallisuutta kaikissa prosessin vaiheissa. Suhteen syntyminen edellyttää useita henkilökohtaisia tapaamisia lapsen ja sosiaalityöntekijän välillä. Jotta

lapsen osallisuus voi toteutua, tulisi luottamuksen syntyä ennen palavereja, joihin osallistuu paljon eri toimijoita.

Lastensuojeluprosessin kaikkiin vaiheisiin sisältyy tavallisesti runsaasti erilaisia moniammatillisia palavereja, joiden lukuisista osallistujista osa saattaa olla lapselle täysin vieraita. Sinclairin (2002, 140) tutkimuksen mukaan lapset kokevat voivansa vaikuttaa omiin asioihinsa vähemmän silloin, kun heitä ei ole kunnolla valmisteltu ennen palaveria, jossa heidän asioitaan käsitellään. Lapset siis toivovat saavansa keskustella palaverissa käsiteltävistä asioista kahden kesken vastuusosiaalityöntekijänsä kanssa ennen varsinaista palaveria.
Aikuisten tapa puhua lapsille ja huomioida heitä vaikuttaa lasten kokemukseen osallisuutensa toteutumisesta. Osallisuus ei voi toteutua, mikäli lapsi kokee, että hänen mielipiteensä ja toiveensa jätetään huomioimatta. Sinclairin (2002, 141) mukaan osa lapsista kokee palavereissa, että aikuiset puhuvat heistä ikään kuin he eivät olisi läsnä. Tästä saattaa olla seurauksena, että lapsen on ylipäänsä vaikea ilmaista ajatuksiaan. Lapset kokevat tällöin, että aikuiset vievät lapsen asioita eteenpäin omien näkemystensä ja halujensa mukaisesti. Tavallista on myös se, että lapset kokevat saavansa mahdollisuuden sanoa ajatuksiaan ääneen, mutta tästä huolimatta heille jää tunne siitä, ettei heitä oikeasti kuunnella, tai ettei heidän näkemyksiään ainakaan oteta huomioon.

Lapset saattavat kokea, että joidenkin tiettyjen henkilöiden läsnäolo palaverissa heikentää heidän osallisuuttaan. Lapset ovat tavallisesti lojaaleja biologisille vanhemmilleen, minkä takia esimerkiksi sijaisvanhemmille ei haluta kertoa kaikesta biologisessa perheessä aiemmin tapahtuneesta. (Sinclair 2002, 141.) Myös Pölkin ja kumppaneiden (2012, 107) mukaan lasten lojaalisuus vanhempiaan kohtaan saattaa estää lapsia ilmaisemasta todellisia ajatuksiaan ja toiveitaan.

Lapsen tunnetta osallisuutensa toteutumisesta edistää myös se, että lapsi kokee ymmärtävänsä sosiaalityöntekijän ja myös muiden palaveriin osallistujien puhetta. On tärkeää, että lapsi tietää ja ymmärtää kaikissa lastensuojeluprosessin aiheissa mitä hänen elämässään tulee kulloinkin tapahtumaan. Tärkeää on myös, että lapsi ymmärtää mihin tehdyt päätökset perustuvat. (Gallagher ym. 2012, 78.)

Vis ja Thomas (2009, 164) toteavat, että lapsen näkökulmasta osallistuminen häntä koskevaan palaveriin ei vielä itsessään merkitse lapsen osallisuuden toteutumista. Jokaisen palaverin lähtökohtana tulee olla lapsen todelliset tarpeet ja työntekijöiden tulee kannustaa lasta osallistumaan. Jotta tämä voi toteutua riittävästi, vaatii se työntekijältä taitoa kommunikoida lapsen kanssa sekä osaamista käyttää kommunikaation tueksi erilaisia lasta osallistavia menetelmiä.

Lapset myös kokevat palaverin osallistujamäärän vaikuttavan oman osallisuutensa toteutumiseen. Mikäli palaverissa on huomattavan paljon osallistujia, joista osa vielä lapselle täysin vieraita, heikentää se lapsen kokemusta osallisuutensa mahdollisuuksista. Sama on myös silloin, kun lapsi kokee palaverin ilmapiirin kovin muodolliseksi ja jäykäksi sekä aikuisten kielen muodolliseksi ja viralliseksi. Lapset kokevat tällöin mm. pelkoa, ahdistusta, hämmennystä sekä pitkästymisen tunteita omien asioidensa käsittelyyn liittyen. (Kennan ym. 2018, 18.)

Sandersin ja Macen (2006, 103–104) mukaan sosiaalityöntekijät kokevat joustavien palaverikäytäntöjen edistävän lasten osallisuutta. Tämä tarkoittaa käytännön lastensuojelutyössä mm. sitä, että lapselle annetaan mahdollisuus osallistua palaveriin, mutta hän voi poistua sieltä kokiessaan käsiteltävät aiheet liian kuormittaviksi. Mikäli lapsi poistuu kesken palaverin, eivät aikuiset saa jättää häntä yksin tunteidensa ja ajatustensa kanssa, vaan lapselle mahdollistetaan turvallisen aikuisen läsnäolo. Näin lapsi saa halutessaan käsitellä välittömästi palaverissa kuulemiaan asioita odotellaan palaerin loppumista.

Lapsen osallisuus voi toteutua sosiaalityöntekijöiden näkemyksen mukaan palaverissa, vaikka lapsi ei itse aina olisikaan siellä fyysisesti läsnä. Sosiaalityöntekijä voi edistää lapsen osallisuutta välittämällä hänen ajatuksiaan ja toiveitaan muille palaveriin osallistuville toimijoille esimerkiksi videoiden, piirustusten tai tunnekorttien avulla. Tähän liittyy myös osallisuuteen kuuluva vapaus päättää olla osallistumatta niin halutessaan. (Sanders ja Mace 2006, 104.)

5.3 Lastensuojelun käytännöt ja periaatteet

Lastensuojeluprosessin eri vaiheisiin liittyy erilaisia käytäntöjä ja toimintatapoja, joista osa perustuu lainsäädäntöön. Lisäksi työntekijöiden toimintaa ohjaavat sosiaalialan eettiset periaatteet. Esittelen tässä luvussa sitä, miten nämä tekijät tutkimusaineistoni perusteella edistävät tai heikentävät lastensuojelun asiakkaana olevan lapsen osallisuuden toteumista käytännön lastensuojelutyössä.

Lapsen suojeleminen hänen kasvuaan ja kehitystään vahingoittavilta tiedoilta ja teoilta on yksi lastensuojelun keskeisimmistä lähtökohdista. Toisaalta lapsella on oikeus tietää omaan elämäänsä liittyvistä asioista ja häneen kohdistuvista lastensuojelutoimenpiteistä mahdollisimman paljon. Lasten suojeleminen heitä vahingoittavalta tiedolta estää toisinaan lapsen äänen kuulemista ja samalla myös sosiaalityöntekijän näkökulmasta vaarantaa lapsen osallisuuden toteutumista. Työntekijän ensisijaisena tehtävänä on kuitenkin aina varmistaa lapsen turvallisuus ja mahdollisuus turvalliseen kasvuun ja kehitykseen. Työntekijät kokevat joutuvansa pohtimaan sitä, voiko lapsen osallisuuden tukeminen aiheuttaa lapselle kauaskantoisia ja vahingoittavia seurauksia. Tiedolta suojelemisen lisäksi työntekijä voi joutua rajoittamaan lapsen osallisuutta myös silloin kun lapsi kokee vanhempiensa toivovan hänen kertovan perheen tilanteesta oman näkemyksensä vastaisesti. Osallisuuden rajoittamisella työntekijä ehkäisee tällöin lapselle tilanteesta syntyvää ristiriitaa. Lastensuojelun periaatteista aiheutuvaa osallisuuden rajoittamista tarvitaan sosiaalityöntekijöiden mukaan myös silloin, kun käsiteltävä aihe on lapselle liian kuormittava. Esimerkkinä tästä on esimerkki lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö. Lapsilla on myös taipumus olla lojaaleja vanhempiaan kohtaan, vaikka taustalla olisi vakaviakin perheen sisäisiä tapahtumia ja laiminlyöntejä ja he saattavat olla kertomatta asioita suojellakseen vanhempiaan. Näiden seikkojen takia sosiaalityöntekijät kokevat joutuvansa tasapainottelemaan työssään lasten ja vanhempien välisten oikeuksien ja tarpeiden välillä, johon kiinteästi liittyy myös lapsen osallisuusoikeuden turvaamisen liittyvät kysymykset. (Sanders ja Mace 2006, 104; Kriz ja Skiveness 2015, 18–19; Pölkki ym. 2012, 120.)

Sanders ja Mace (2006, 102–103) tuovat tutkimuksessaan esille, että lastensuojelujärjestelmä ja sen toimintatavat eivät aina käytännössä osoittaudu kovinkaan lapsilähtöisiksi. Vanhemmat ovat usein sosiaalityöntekijöiden tapaamisissa ja verkostopalavereissa lasten asioiden pääasiallisia tiedonlähteitä ja sanoittavat lastensa

toiveita ja tunteita heidän puolestaan. Mikäli sosiaalityöntekijä unohtaa lapsen osallistamisen asiassa, eikä tue lasta näkemyksensä ilmaisemiseen, on riskinä, että työntekijät tekevät päätöksiä sen perusteella, miten aikuiset ovat tulkinneet lastensa ajatuksia ja toiveita ja millaisia johtopäätöksiä he ovat tehneet havainnoidessaan lastensa käytöstä. Näissä tilanteessa siis työntekijä unohtaa lapsen oman äänen ja samalla toiveiden kuulemisen, mikä heikentää lapsen osallisuuden toteutumista käytännössä.

Lastensuojelujärjestelmä on monimutkainen ja sen ymmärtäminen saattaa olla vaikeaa aikuisillekin ilman riittävää perehdytystä. Tutkimusten mukaan lapset kokevat, etteivät pysty vaikuttamaan oman elämänsä tapahtumiin, koska eivät ymmärrä järjestelemää ja siihen liittyviä käytäntöjä. Jotta lapsen osallisuus voi toteutua, tulee hänen ymmärtää aikuisten kysymykset ja selitykset siitä, mitä työskentelyn missäkin vaiheessa tapahtuu ja mikä on eri vaihtoehtojen vaikutus lapsen tulevaisuuteen. Lapsen ikä ja kehitystaso vaikuttavat hänen kykyynsä muodostaa mielipiteitä asioista, samoin ymmärrykseen siitä, miten hänen elämässään on tulevaisuudessa. Jotta työntekijä voi edistää lapsen osallisuutta, tulee työntekijän tiedostaa, että jokaisen lapsen kehitys on yksilöllistä, eikä automaattisesti tehdä päätelmiä lapsen ymmärryksestä pelkästään tämän in perusteella. YK:n lastenoikeuksien 12 artiklan mukaan lapsi tulee ottaa työskentelyyn ikänsä ja kehitystasonsa mukaisesti. Käytännössä työntekijöillä ei kuitenkaan ole ohjeita siitä, millä kriteereillä lapsen kehitystasoa tulee arvioida. Työntekijän tulee ottaa lapsen näkemykset ja mielipiteet huomioon, mutta samalla työntekijän tulee tapauskohtaisesti käyttää harkintaansa, jotta mielipiteiden selvittäminen ei aiheuta lapselle kohtuutonta stressiä. Tutkimusten mukaan työntekijät kokevat tämän ristiriidan ja tuen puutteen asian suhteen käytännössä heikentävän lapsen osallisuutta. (Pölkki ym. 2012, 114; Kriz ja Skiveness 2015, 17–19; Biljeveld ym. 2015, 130.)

Lastensuojelun palvelujen parissa olevien lasten arjessa on usein monia eri tukitoimia ja tämän myötä myös lukuisia eri toimijoita. Lapsen osallisuuden toteutuminen vaarantuu erityisesti silloin, kun vastuun ja tehtävien jako on epäselvää eri toimijoiden välillä. Lapsi saattaa tällöin jäädä ilman tietoa, johon hän olisi oikeutettu. Puutteellinen tiedon saanti puolestaan heikentää lapsen mahdollisuutta olla toimijana omassa elämässään. Sosiaalityöntekijöiden näkemyksen mukaan lapsen osallisuutta edistää se, että sosiaalityöntekijän lisäksi myös vanhemmat ja muut lasten kanssa työskentelevät

ammattilaiset ottavat lapsen kanssa puheeksi vaikeita asioita ja jakavat lapselle tietoa, siitä mitä tulevaisuudessa tapahtuu. (Pölkki, ym. 2021, 121.)

6. POHDINTA JA JOHTOPÄÄTÖKSET

Kandidaatin tutkielmani tarkoituksena oli selvittää lastensuojelun asiakkaina olevien lasten osallisuutta edistäviä sekä heikentäviä tekijöitä niin lasten kuin sosiaalityöntekijöiden näkökulmasta. Tutkimuskysymyksenäni oli *”mitkä tekijät tukevat tai heikentävät lapsen ja nuoren osallisuuden toteutumista lastensuojelussa?”*

Toteutin tutkielman kirjallisuuskatsauksena ja vastasin siinä tutkimuskysymykseeni kahdeksan aiheesta aikaisemmin tehdyn tutkimuksen perusteella Tutkimusaineistosta muotoutui sisällönanalyysin perusteella kolme eri kokonaisuutta, joihin liittyvät tekijät joko tukevat tai heikentävät lapsen osallisuuden toteutumista. Nämä olivat vuorovaikutus lapsen ja sosiaalityöntekijän välillä, lastensuojeluprosessi sekä lastensuojelun käytännöt ja periaatteet. Seuraavaksi kertaan lyhyesti tutkielmani keskeisimmät tulokset ja pohdin niitä Nigel Thomasin osallisuuden ulottuvuudet -mallin näkökulmasta, jossa lapsen osallisuutta tarkastellaan kuutena eri ulottuvuutena, joiden keskinäiset suhteet ja samalla lapsen kokemus omasta osallisuudestaan vaihtelevat (Hotari ym. 2013, 151).

Lapsen ja sosiaalityöntekijän välinen vuorovaikutus näyttäytyi lähes kaikissa tutkimusaineistoni artikkeleissa merkittävimpänä tekijänä lapsen osallisuuden toteutumiselle. Sekä lasten että sosiaalityöntekijöiden näkökulmasta lapsen osallisuutta edisti luottamuksen syntyminen, työntekijän kiinnostus lasta ja hänen ajatuksiaan kohtaan sekä riittävän ajan antaminen lapsen tilanteen käsittelylle henkilökohtaisesti oman työntekijän kanssa. (Biljeveld ym. 2015, 131.; Pölkki ym. 2012, 112, 115, 118; Gallagher ym. 2012, 75–76.) Nigel Thomasin mallin mukainen lapsen mahdollisuus itsensä ilmaisemiseen vahvistuu tutkimusten perusteella luottamuksen synnyttyä lapsen ja työntekijän välille. Työntekijän arvostus ja kiinnostus lasta ja hänen ajatuksiaan kohtaan liittyy kiinteästi Thomasin mallin mahdollisuuteen saada apua ja tukea itsensä ilmaisemiseen. Lisäksi se, että työntekijä antaa lapselle riittävästi aikaa, vahvistaa lapsen mahdollisuutta saada tietoa omasta tilanteestaan sekä oikeuksistaan.

Luottamussuhteen syntyminen ja hyvä vuorovaikutus lapsen ja sosiaalityöntekijän välillä edistävät lapsen osallisuutta lastensuojeluprosessissa ja sen eri vaiheissa. Suurin osa prosessin vaiheista tulee käytännössä näkyväksi erilaisissa palavereissa. Näissä tehdään usein lapsen elämään liittyviä merkittäviä päätöksiä. Tämän takia palaverien rakenne ja käytänteet määrittelevät pitkälti sitä, miten lapsen osallisuus omaan elämäänsä liittyvissä asioissa toteutuu. Thomasin mallin mukainen mahdollisuus vaikuttaa prosessiin, toteutuu parhaiten silloin, kun lapsi kokee tulleensa palavereissa kuulluksi ja häntä kannustetaan ilmaisemaan ajatuksiaan. Tätä edistää lasten näkökulmasta katsottuna se, että lapsi on saanut ennen palaveria riittävästi tietoa käsiteltävistä asioista ja se, että lapsi on myös tietoinen mitä hänen elämässään tulee tulevaisuudessa tapahtumaan. (Gallagher ym. 2012, 78; Vis ja Thomas 2009, 164). Sosiaalityöntekijöiden näkökulmasta Thomasin mallin mukainen lapsen mahdollisuus valintaan toteutuu etenkin silloin, kun lapsella on halutessaan mahdollisuus olla osallistumatta tai poistua kesken palaverin. (Sanders ja Mace 2006, 104.)

Lastensuojelun käytänteisiin ja periaatteisiin liittyy yhtenä tärkeänä piirteenä lapsen oikeus ja tarve tulla suojelluksi häntä itseään vahingoittavalta tiedolta. Sosiaalityöntekijän tulee ottaa kaikessa työskentelyssä huomioon lapsen oikeus turvalliseen kasvuun ja kehitykseen. Sosiaalityöntekijät näkevät tämän suojeluperiaatteen pakollisena ja myös lakisääteisenä velvollisuutena, mutta samalla myös lapsen osallisuutta heikentävänä tekijänä, sillä se merkitsee lapsen osallistumisoikeuden rajoittamista itseään koskevissa asioissa. (Sanders ja Mace 2006, 104; Kriz ja Skiveness 2015, 18–19; Pölkki ym. 2012, 120.)

Lastensuojelujärjestelmä on monimutkainen ja lapsen voi olla vaikeaa ymmärtää mitä ja millä perustein hänen elämässään tapahtuu asioita. Lapset kokevat osallisuutensa heikentyvän, kun eivät ymmärrä järjestelmän toimintaa, siihen liittyviä prosesseja ja käytänteitä, eivätkä näin ollen myöskään sitä mitä heidän tulevaisuudessaan tulee tapahtumaan. (Pölkki ym. 2012, 114.) Thomasin mallin mukainen mahdollisuus prosessiin vaikuttamiseen toteutuu silloin, kun työntekijä huomioi lapsen iän ja kehitystason ja varmistaa prosessin kaikissa vaiheissa, että lapsi ymmärtää mitä kulloinkin on tapahtumassa. Tällöin työntekijä myös tukee lasta ilmaisemaan itseään ja omia toiveitaan ja mahdollistaa lapselle riittävän ja oikea-aikaisen avun saamisen.

Tutkielmani tulokset perustuvat kahdeksaan lastensuojelun asiakkaana olevien lasten osallisuudesta tehtyyn tutkimukseen, joista osa on kirjallisuuskatsauksia. Vaikka valitsemissani tutkimuksissa ei tarkasti rajata tutkimusten kohteena olevien lasten ikää, on tutkimuskohteena kuitenkin kouluikäisten lasten osallisuus. Tämä on ymmärrettävää, sillä tätä nuorempien osallistumismahdollisuudet ovat luonnollisesti erilaisia ja asettavat työntekijöille omanlaisia haasteita. Mielenkiintoinen jatkotutkimusaihe olisi mielestäni se, mitkä tekijät edistävät alle kouluikäisten lastensuojelun asiakkaiden osallisuutta.

7. LÄHTEET

Aaltonen, Sanna & Heikkinen, Alpo (2013) Nuoret lastensuojelussa. Teoksessa Bardy, Marjatta (toim.) Lastensuojelun ytimessä. Tampere: THL, 197–208.

Araneva, Mirjam (2016) Sijaishuollossa olevan lapsen yhteydenpito-oikeus. Teoksessa Hakelehto, Suvianna & Toivonen, Vire. Lapsen oikeudet lastensuojelussa. Helsinki. Helsingin Kamari Oy.

Bardy Marjatta (2013) Lapsuus, aikuisuus ja yhteiskunta. Teoksessa Bardy, Marjatta (toim.) Lastensuojelun ytimessä. Tampere: THL, 49–78.

Hotari, Kaisa-Elina & Oranen, Mikko & Pösö, Tarja (2013) Lapset lastensuojelun osallisina. Teoksessa Bardy, Marjatta (toim.) Lastensuojelun ytimessä. Tampere: THL, 149–164.

Laitinen, Merja & Ojaniemi, Pekka & Tallavaara, Marja-Sisko (2007) ”Nyt kuullaan meitä asiakkaita” – Tutkimus kohtaamisesta, tiedosta ja osallisuudesta lastensuojelun työprosesseissa. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Lastensuojelun palvelujärjestelmä (2021) Julkaisussa Lastensuojelun käsikirja. Julk. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Viitattu 2.4.2021. https://thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/mita-on-lastensuojelu/lastensuojelun-palvelujarjestelma

Kallio, Tomi (2006) Laadullinen review-tutkimus metodina ja yhteiskuntatieteellisenä lähestymistapana. Hallinnon tutkimus 2.

Lastensuojelulaki 13.4.2007/417.

Mitä on lastensuojelu? (2021) Julkaisussa Lastensuojelun käsikirja. Julk. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Viitattu 2.4.2021. https://thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/mita-on-lastensuojelu

Nivala, Elina (2010) Lapsen oikeudet osallisuuden perustana. Teoksessa Tanskanen, Ilona & Kallio-Timonen, Eeva. Lasten ja nuorten osallisuuden tukeminen lastensuojelutyössä. Turun ammattikorkeakoulu. Turku.

Oranen, Mikko (2008). ”Mitä mieltä? Mitä mieltä?” Lasten osallisuus lastensuojelun kehittämisessä. Helsinki. Ensi- ja turvakotien liitto ry.

Pajulammi, Henna (2014) Lapsi, oikeus ja osallisuus. Helsinki. Talentum.

Räty, Timo (2004) Lapsen huostaanotto. Perusteet ja oikeusvaikutukset. Teoksessa Roos, Jeja-Pekka. Huostaanottokirja. Jyväskylä.

Saastamoinen, Kati (2008) Lapsen asema sijaishuollossa – Käsikirja arjen toimintaan. Edita. Helsinki.

Suomen YK-liitto (2011) YK:n lapsen oikeuksien yleissopimus. Helsinki. Suomen YK-liitto.

Timonen-Kallio, Eeva (2010) Lapsen osallisuuden vahvistaminen lastensuojelutyön keskiössä. Teoksessa Tanskanen, Ilona & Kallio-Timonen, Eeva. Lasten ja nuorten osallisuuden tukeminen lastensuojelutyössä. Turun ammattikorkeakoulu. Turku.

Toivonen, Virve-Maria (2017) Lapsen oikeudet ja oikeusturva. Lastensuojeluasiat hallintotuomioistuimissa. Helsinki.

Toivonen, Virve & Pollari, Kirsi (2018) Lapsen haastattelu – osa lapsen oikeutta osallistua. Teoksessa Hyvärinen, Sauli & Pösö, Tarja (toim.) Lasten haastattelu lastensuojelussa. PS-kustannus. Jyväskylä.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2018) Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Tammi. Helsinki.

Liite 1

Tutkielman aineisto

Gallagher, Michael & Smith, Mark & Hardy, Mark & Wilkinson, Heather (2012) Children and Families´s Involvement in Social Work Deision Making. Children & Society. Vol. 26 (2012) 74–85.

Kennan, Danielle & Brady, Bernadine & Forkan, Cormac (2018) Supporting children´s participation in decision making: a systematic literature review exploring the effectiviness of participatory processes. The British Journal of Social Work, Vol. 48 No. 7. 1985–2002.

Kriz, Katrin & Skivenes, Marit (2015) Child welfare worker`s perceptions of children`s participation: a comparative study of England, Norway and the USA. Child & Family Social Work 2017, Vol. 22. 11–22.

Pölkki, Pirjo & Vornanen, Riitta & Pursinen, Merja & Riikkonen, Marjo (2012) Children`s Participation in Child Protection Processes as Experienced by Foster Children and Social Worker. Child Care in Practice 18(2). 207–125.

Sinclair, Ruth (1998) Involving children in planning their care. Child & family social work, 1998–05. Vol. 3 (2). 137–149.

Sanders, Robert & Mace, Sam (2006) Agency Policy and the Participation of Children and Young People in the Child Protection Process. Child Abuse Review Vol. 15. 89–109.

van Bijleveld, Ganna & Dedding, Christine & Bunders-Aelen, Joske (2015) Children`s and young people`s participation within child welfare and child protection services: a state-of-the-art review. Child and Family Social Work 20 (20). 129–138.

Vis, Svein Arild & Holtan, Amy & Thomas, Nigel (2012) Obstacles for child participation in care and protection cases why Norwegian social workers find it difficult. Child Abuse Review. Vol. 21. Issue 1. 7–23.